

Aktuella böcker om Central- och Östeuropa – en litteraturöversikt

To understand is not to forgive; it is simply better than the alternative which is not to understand.

Alec Nove

Undrens år 1989 har följts av undrans år. Den snabba och, för de flesta av oss, överraskande utvecklingen i Öst- och Centraleuropa har släppt fram gamla konflikter i ljuset och skapat grundvalar för nya. Såväl inom de tidigare satellitstaterna som i relationerna mellan dem ser vi tecken som oroar och leder till missmod. Varför gick det så här och vad kan vi vänta oss av framtiden i denna del av Europa? Det är bland annat dessa frågor som de böcker jag valt ut kan hjälpa oss att besvara. Om inte annat kan de lära oss att ställa bättre frågor.

Författarna till dessa nio böcker anlägger delvis skilda perspektiv på utvecklingen i vad som tidigare kallades Östeuropa, och de har också olika ambitioner. Lite grovt kan vi dela in böckerna i två kategorier – reportageböcker respektive vetenskapliga rapporter. William Echiksons *Lighting the Night*, Misha Glennys *The Rebirth of History* och Timothy Garton Ashs båda böcker (som för övrigt finns utgivna på svenska i en samlingsvolym: *Folket, det är vi*, Stockholm, Bonniers, 1991) hamnar då bland reportageböckerna medan Charles Gatis *The Bloc that Failed* och Karen Dawishas *Eastern Europe, Gorbachev and Reform* tillsammans med Kristian Gerners *Centraleuropas återkomst* och Ralf Dahrendorfs *Reflections on the Revolution in Europe* hör till forskningsrapporterna. Även samlingsvolymen *Spring in Winter* med Gwyn Prins som redaktör får räknas till den senare kategorin.

Låt mig börja med reportageböckerna. Redan en flyktig granskning av deras upphovsmän (inga upphövskvinnor) visar att det inte är frå-

Refererad litteratur

- Timothy Garton Ash, *The Uses of Adversity*, Granta Books, Cambridge, 1989
 Timothy Garton Ash, *We the People*, Granta Books, Cambridge, 1990
 Ralf Dahrendorf, *Reflections on the Revolution in Europe*, Chatto & Windus, London, 1990
 Karen Dawisha, *Eastern Europe, Gorbachev and Reform – The Great Challenge*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990 (2. ed.)
 William Echikson, *Lighting the Night – Revolutions in Eastern Europe*, William Morrow and Company, New York, 1990
 Charles Gati, *The Bloc that Failed – Soviet-East European Relations in Transition*, I. B. Tauris, London, 1990
 Kristian Gerner, *Centraleuropas återkomst*, Norstedts Juridikförlag, Stockholm, 1991
 Misha Glenny, *The Rebirth of History – Eastern Europe in the Age of Democracy*, Penguin Books, London, 1990
 Gwyn Prins (ed.), *Spring in Winter – The 1989 Revolutions*, Manchester University Press, Manchester, 1990

ga om några hastverk av journalister som sattes att bevaka Östeuropa hösten 1989. Det är i stället verk som speglar såväl akademisk verksamhet som många års vistelse på platsen före de stora omvälvningarna. Timothy Garton Ash har en doktorsgrad i historia från Oxford och mångåriga studier av Tyskland och Polen bakom sig. Misha Glenny, tidigare korrespondent för the Guardian, arbetar nu som Östeuropakorrespondent åt BBC. William Echikson, slutligen, var Östeuropakorrespondent för the Christian Science Monitor mellan 1985 och 1990. Alla böckerna representerar således verk av vetenskapligt skolade, analytiskt lagda journalister, med god kunskap om empirin – journalistik när den är som bäst.

Nestorn här är Timothy Garton Ash, som inte bara är en god stilist utan också har förmågan att i den lilla detaljen se de stora sammanhangen eller att låta detaljer symbolisera något större. Hans förmåga att göra historien levande för oss och att vara på plats när det händer, eller att, i andra fall, få oss att tro att han var där, är också oöverträffad. I *The Uses of Ad-*

versity vars essäer spänner över en period från juni 1981 till maj 1989 målar Ash en mycket levande bild av Centraleuropa (i detta fall Polen, Tjecko-Slovakien, Tyskland och Ungern) före förändringarna, och i synnerhet av dess människor. Redan i förordet gör han klart för läsaren var hans intresse ligger: "idéer snarare än arméer, kulturer snarare än ekonomiska system, nationer snarare än politiska system och, framför allt, individer snarare än amorfa kollektiv". The Uses of Adversity är den av de böcker jag valt som ger den mest personliga inblicken i hur Centraleuropa tedde sig före 1989. Ashs gedigna kunskaper om Tyskland och om tysk historia gör också att han blir förmögen att teckna en bild av det gamla Östtyskland som präglas av intresse och kärlek till ett land, som annars oftast bara skildrats som ett grått transitland eller "det sämre Tyskland". Författarens hopp inför framtiden syns bland annat då han i en essä från december 1984 talar om vad som kommer att hända "när Tyskland återförenas". "När" – inte "om". En fascinerande historia som gjorde starkt intryck på mig var berättelsen om hur Beethovens originalpartitur till hans nionde symfoni (som ju blivit något av europeisk nationalsång samtidigt som den i samband med revolutionen i Tjecko-Slovakien fick en djupt symbolisk innebörd) förvarades hos polackerna efter kriget och fram till 1977. Det stämmer väl att det var polackerna som hade partituret till den revolutionära cykeln under hösten 1989. Över huvudtaget tycker jag att Ash är starkast då han skriver om Polen och Tyskland, medan bilden av Tjecko-Slovakien blir något mera ytlig, dock utan att vara ointressant. Genom att essäerna härrör från en så pass lång tidsperiod känns vissa av dem inaktuella. Ändå tror jag att dessa bidrag kan vara nyttiga att läsa som en beskrivning av stämningar, farhågor och förhoppningar som inte ligger långt tillbaka i tiden, men som i dagsdebatten känns hopplöst föråldrade.

We the People är en fristående fortsättning på The Uses of Adversity och består av fyra kapitel om vad som hände i var och en av de Centraleuropeiska huvudstäderna – Warszawa, Budapest, Berlin och Prag – 1988–89 samt

ett avslutande kapitel där Ash försöker förklara kommunismens fall och också drar paralleller till revolutionsåret 1848. Ett exempel på Ashs förmåga att genom en personlig berättelse visa något större är det avsnitt där han samtalat med Imre Nagys gamle rådgivare Miklós Vásárhelyi: "Imre Nagy tillbringade det mesta av sin sista natt [han avrättades i juni 1958] med att skriva. Hans hustru fick aldrig ta del av hans brev eller hans anteckningar. Allt hon fick tillbaka från fängelset var en vigselring, som visade sig vara falsk." – en stark illustration till den grundläggande avsaknad av respekt för mänsklig värdighet som karakteriserade det gamla politiska systemet. Annars kännetecknas denna bok främst av relativt tidsbundna skildringar av ytterst intressanta förlopp där framför allt kapitlet om "sammetsrevolutionen" i Prag är mycket spännande och levande. Av Timothy Garton Ashs två böcker tycker jag definitivt att The Uses of Adversity är den starkaste, men, som sagt, den svenske läsaren behöver ju inte välja utan kan få båda i samma volym.

En mycket positiv överraskning för mig var läsandet av William Echiksons *Lighting the Night*. Med, vad jag förstår, sin bas i Paris har Echikson bevakat Östeuropa för the Christian Science Monitor från 1985 fram till 1990. Även här är det alltså fråga om en bred målning av Öst- och Centraleuropa före, under och efter revolutionerna, reformerna eller "revolutionerna". Echiksons ambition är att skildra även Bulgarien och Rumänien (med vissa referenser till Jugoslavien och Albanien) men även i denna bok ligger tyngdpunkten på Centraleuropa. Författaren imponerar genom sin förmåga att på ett naturligt sätt väva samman kunskap inhämtad i böcker med upplevelser gjorda under hans reportageresor. För en person med dåliga förkunskaper om Östeuropa, eller för den som vill repetera, tycker jag att *Lighting the Night* är ett utomordentligt hjälpmedel. Med Ash och flera journalister delar Echikson dessutom, i vissa fall i motsats till akademikerna, en förmåga att uttrycka sig både begripligt och elegant vilket lockar läsaren att fortsätta. Boken har en tematisk uppställning med tre huvudavdelningar, revolu-

tion, människor och passioner. I den första delen av boken skildrar Echikson revolutionerna och ger en historisk bakgrund till förändringarna. Under avdelningen människor behandlas de olika aktörerna i Östeuropa, kommunistledarna, nomenklaturen, arbetarna, de intellektuella och studenterna i var sitt kapitel. I bokens avslutande del behandlas så oppositionen, religionen, samhället, ekonomin, miljöproblemen, judarna och antisemitismen samt nationalismen. Bokens disposition är mycket lyckad och ger förståelse både för de problem och förutsättningar som är gemensamma för länderna i Östeuropa och för viktiga skillnader. Bildmaterialet är tyvärr inte så vansinnigt intressant annat än om man vill se hur ansikten bakom namn som ofta nämns ser ut. Småmissar här och var; i synnerhet vad gäller stävningen på de egendomliga språken i Centraleuropa må man ha överseende med: Miklós Haraszti (felstavat på omslaget), ungersk författare, dissident och numera parlamentsledamot säger om boken: "Jag kände igen allt jag fick utstå då jag kämpade för demokrati här i Östeuropa. Att läsa den är det näst bästa efter att ha upplevt det själv." Bättre kritik kan en journalist knappast få. En risk vore förstås att framställningen i sådan grad skulle präglas av resonemang och beskrivningar inifrån, tyngda av aktörernas egna funderingar att texten blev svårbegriplig för utomstående. Så är det dock inte i Echiksons fall.

Misha Glennys bok *The Rebirth of History* är också den en reportagebok med ett annat perspektiv och ett annat syfte. Här är det Östeuropa efter 1989 som skildras, men med många tillbakablickar både till den kommunistiska tiden och till perioden före andra världskriget. Glenny har drabbats av missmod efter de mer eller mindre glada revolutionerna och ser här med oro hur gamla konflikter kommer upp till ytan igen. Bokens syfte att belysa de nya demokratierna i historien ljus är lovvärt! Som en motvikt till alltför positiva bilder av dagens Östeuropa är den också nödvändig. En del känns dock lite föråldrat. Förordet är avslutat i augusti 1990 och många funderingar kring nationalism, antisemitism och miljöproblem känns nu väl igen. Jag tror att Glenny

skrev boken som en reaktion mot den glädjeyra som rådde kring årsskiftet 1989/90 och det kan jag förstå. Boken följer ett vanligt mönster med ett kapitel per land (inklusive Albanien och Jugoslavien) där aktuella problem och historiska förklaringar räknas upp. Det är en probleminventering och täcker som sagt en del av händelseförloppet i dessa länder efter regimskiftena. Det är samtidigt just en probleminventering där positiva utvecklingsdrag hamnar i skymundan till förmån för långa jeremieder.

Mig stör Glennys ton speciellt i skildringen av Ungern. Naturligtvis finns det oroande drag i den ungerska utvecklingen, och drag av såväl antisemitism som chauvinism går utan tvivel att finna. Det är bra att detta behandlas, men när Glenny börjar tala om hur hans ungerske samtalspartner uppträder som "ett irrationellt svin" misstänker jag att det inte bara är en måhända välgrundad oro för den ungerska utvecklingen som ligger i botten utan också ett personligt ogillande av, eller oförståelse för, Ungern. Liknande exempel går att finna vid hans behandling av Rumänien. Glenny är fri att tycka och skriva vad han vill. Kanske borde han dock rensa upp bland sina egna fördomar snarare än att låta dem framträda så tydligt. Om man som läsare är lagd åt det överoptimistiska hållet och gärna ser allt i rosenrött, samt tycker om slagkraftig journalistisk engelska, kan en läsning av *The Rebirth of History* vara en lämplig medicin för att ge en mera balanserad syn på sakernas tillstånd i Öst- och Centraleuropa. Om man däremot någorlunda väl följer vad som förmedlas via svenska media och inte blir förvånad om någon säger att det finns nationalistiska strömningar i Östeuropa kan man bespara sig en läsning av Misha Glennys bok.

Öst- och Centraleuropa 1989-1990. En bok av Miklós Haraszti. Öst- och Centraleuropa 1989-1990. En bok av Miklós Haraszti.

II
Öst- och Centraleuropa 1989-1990. En bok av Miklós Haraszti.

Så över till den andra kategorin – forskningsrapporterna. Den naturliga övergången här är att börja med den volym *Spring in Winter* som Gwyn Prins redigerat. Det är ett lyckat urval betraktelser kring utvecklingen i Östeuropa

från Ungern, Polen, Östtyskland, Tjecko-Slovakien och Rumänien samt från, delvis utomstående, Kanada, England och Ryssland. John Kenneth Galbraith varnar i sin artikel för ett ohämmat anammående av marknadsekonomin i dess råaste form. I stället krävs, menar Galbraith, en mera försiktig övergång och anpassning. Elemér Hankiss, ungersk sociolog och numera chef för den ungerska televisionen, skriver i sitt bidrag (som också rymmer en underbar historia som belyser det lätt absurdistiska draget i ungersk historia) om olika sätt att se på Ungerns moderna historia och hur övergången genomförs. Hankiss är, som vanligt, intressant att läsa, men på en punkt måste jag reservera mig. Det gäller då hans syn på framtida relationer mellan Ungern och Sovjetunionen. Hankiss skriver att när väl de sista sovjetiska trupperna lämnat Ungern (vilket senare skedde i juni 1991) kommer Ungern "inte precis att påverkas av någonting som kan hända i framtiden i Sovjetunionen". Jag skulle inte vara för säker. Förvisso är Ungern på väg att ställa om en stor del av sin export, men fortfarande är man i hög grad beroende av Sovjet för import av råvaror, inte minst energi. Ett (eller flera) inbördeskrig i vad som blir kvar av Sovjetunionen kan definitivt påverka även Ungern i framtiden.

Janusz Ziolkowski tecknar en bakgrund till den polska revolutionen och beskriver hur den senare utvecklades. Naturligt nog för en polack uppehåller han sig vid den tyska frågan, men ställer sig optimistisk inför framtiden. Nyckeln till framgång, menar han, ligger i en stark integration av Tyskland i Europa. Att Polens andra mäktige granne genom historien, Ryssland/Sovjetunionen inte ingrep under revolutionen, liksom att Västeuropa fanns där som en modell behandlas också av Ziolkowski. Den mest intressanta delen av hans bidrag tycker jag ändå är det avsnitt som handlar om hur Polen utvecklades under 1980-talet fram till 1988 och vilken betydelse Solidaritet hade. Jens Reich, en av Neues Forums grundare, skriver om hur han blev dissident och om känslorna inför att muren revs och att Tyska Demokratiska Republiken försvann. Det är en mycket personlig och bitvis gripande betrak-

telse. Livet i det gamla Östtyskland beskrivs som en tid då man, lätt influerad av den slaviska mentaliteten, hade tid att träffa vänner, spela schack och sitta och diskutera religion och filosofi. Samtidigt var det ett liv där man bara hade pensionen att se fram emot. Reich pekar på en intressant ironi i det faktum att befolkningen blivit så passiviserad under kommunisterna – man väntade sig att få allt från Staten – att ingen ens orkade försvara den gamla ordningen då den hotades. Författaren försöker också förklara varför förändringarna gick så snabbt i Östtyskland. Han talar här om, vad jag tror är, kaosteori, om bristen på korrekt information hos den politiska ledningen, den förändrade sovjetiska politiken (Gorbatjev-effekten), inkompetens hos den politiska ledningen vad gäller krishantering, *bristande cynism* hos den politiska ledningen (de tog Lenin på allvar då han hävdade att massorna kan ha makt), kvinnornas, de ungas och kyrkans stöd för massdemonstrationerna, massflykten till Väst under sommaren och hösten 1989 och att rädslan (eller säkerhetsparanoian) försvann. Det visar sig inte helt lätt för Reich att ta farväl av den östtyska staten. "Det är som att resa iväg från en liten stad där man vuxit upp och gått i en gammaldags skola. Man känner sig befriad och vuxen, full av förväntningar och längtan efter ett spännande liv i den stora staden. Men i smyg kastar man samtidigt en blick av saknad tillbaka."

Jan Urban behandlar Tjecko-Slovakien och några av dess magiska "8-år" – i synnerhet 1948 och 1968, innan han kommer in på den senare utvecklingen, med livet under "normaliseringen" och under revolutionen hösten 1989. Intressant finner jag bland annat hans redogörelser för vilken betydelse ESK-processen och samarbetet mellan dissidenter i Öst- och Centraleuropa hade. Han avslutar med att anspela på Chruchill som inte kunde lova sitt folk något annat än blod, svett och tårar, och undrar om tjeckerna och slovakerna kommer att kunna acceptera de år av svett och tårar som förestår efter den oblodiga revolutionen. Om Tjecko-Slovakiens revolution var oblodig var Rumäniens desto blodigare. Varför det gick så försöker Jonathan Eyal utreda i

sin essä. Eyal tecknar på ett koncist sätt en bild av Ceausescus politiska strategi för att befästa och bevara sin maktställning. Rumänien var ett avvikande fall från de övriga Öst- och Centraleuropeiska staterna i det att Rumänien fortsatte att tillämpa stalinistiska principer för ekonomisk "utveckling" och social kontroll fram till december 1989. Ceausescu byggde sin makt på en relativt självständig utrikespolitik som tilldrog sig Västs intresse. Inom landet lyckades han inkorporera en betydande del av intelligentian liksom majoriteten av officerskåren i partiet – dock utan att ge dem reellt inflytande. Genom att låta partiet växa undanröjde Ceausescu alternativa maktbaser samtidigt som Staten och Partiet alltmer kom att betraktas som samma sak. Ceausescu skapade ett system med fyra kontrollkomponenter – Partiet, militären, säkerhetstjänsten och familjen. Detta sista inslag var unikt i Östeuropa. Någon har ju också talat om Rumänien som "socialism i en familj". Om nu den rumänske ledaren lyckades skapa ett så omfattande kontrollsystem – varför – frågar sig Eyal, lyckades han inte sitta kvar vid makten. Han anför fyra faktorer som förklarar regimens fall: För det första trodde Ceausescu att rumänerna skulle finna sig i vilka uppoffringar som helst utan att klaga. För det andra trodde han att det geopolitiska spelet skulle hålla sig inom ramarna av en Öst-Väst-konflikt, där Rumänien kunde spela på denna motsättning. Vidare hoppades Ceausescu att nationalismen skulle fungera som en aldrig sinande sammanhållande kraft och, slutligen, att de motsättningar han skapat mellan olika grupper i samhället skulle omöjliggöra bildandet av en opposition. Den rumänska revolutionen är den av de Öst- och Centraleuropeiska omvälvningarna som hittills erbjudit flest alternativa tolkningar av vad som egentligen skedde. Eyal menar att vad som tilldrog sig i december 1989 var en desperat, våldsam revolt mot en man och hans politiska system som följdes av ett, förmodligen i förväg planerat, maktövertagande. Det förtjänar att betonas, att de nya rumänska ledarna är av en helt annan typ än de gamla dissidenter som tog över; exempelvis i Prag. Anledningen till detta är naturligtvis att det rumänska poli-

tiska systemet var annorlunda än det som rådde i Tjecko-Slovakien. Att Nationella Räddningsfronten till stor del kom att bestå av gamla partimedlemmar är därför följdriktigt.

Avslutningsvis följer två betraktelser från Rysslands respektive Englands horisont författade av Andrei Piontkowsky respektive Sir James Eberle där det första inslaget, enligt min mening, är det mest läsvärda. Boken rymmer även en kronologi över händelseutvecklingen 1988–90 som i sig är ett gott argument att införskaffa boken. Mitt slutomdöme blir att *Spring in Winter* ger såväl fakta som goda uppslag för förståelsen av vad som skett och sker i Öst- och Centraleuropa. För att vara en antologi lider den i ringa grad av upprepningar eller inbördes motsättningar och som en pluralistisk, mångfacetterad betraktelse väger den tungt.

Min egen favorit bland de akademiska böckerna är utan tvekan Sir Ralf Dahrendorfs *Reflections on the Revolution in Europe*. Boken är ytterst aptitlig såväl i format, disposition och stil som i fråga om innehåll. I Burkes anda skriver Dahrendorf ett brev "som var avsett att skickas till en gentleman i Warszawa 1990". "Brevet" på drygt 150 sidor omfattar ett antal essäer kring centrala problem i samband med Centraleuropas omvandling. Boken är en ren njutning att läsa, både på grund av det eleganta språket och genom de intelligenta reflektioner som återspeglas här. Den fulländade formen är bedräglig då man lätt missar hur mycket klokt som står skrivet eftersom det är så oerhört väl skrivet och alltså går lätt att läsa.

Den första essän handlar, som Dahrendorf skriver, "mest om revolutioner och det öppna samhället". Dahrendorf försöker här förklara varför Öst- och Centraleuropa förändrades så dramatiskt 1988–89 och anför tre huvudförklaringar. För det första, förändringarna i sovjetisk politik efter Michail Gorbatjevs maktövertagande 1985. För det andra, att oppositionen mot de kommunistiska regimerna var så stark i de olika länderna eftersom kommunismen aldrig fungerade i praktiken. Slutligen, den nya dynamiken i den (väst)europiska integrationen under 1980-talet som lockade folken i Central- och Östeuropa, samtidigt som skill-

naderna mellan det kommunistiska systemet och de olika varianterna av "det öppna samhället" blev tydligare – om inte annat i fråga om ekonomisk utveckling. Intressant är att Dahrendorf betonar betydelsen av "språkets återförening" eller med andra ord att vi nu talar om samma sak då vi diskuterar över den gamla järnridån. Här finner jag honom dock lite väl optimistisk. Jag tror det kommer att dröja ytterligare några år innan vi faktiskt talar om samma sak, men nu tror vi åtminstone att vi gör det.

En andra del av brevet ägnas åt socialismens död och "den tredje vägen". Dahrendorf varnar för "den tredje vägen" om man med detta begrepp menar en ny utopi eller ett fixt och färdigt system som går att applicera på Centraleuropa efter 1989. Valet står inte mellan olika numrerade system, säger Dahrendorf, utan mellan "det öppna samhället" och olika "system". Han gör här åtskillnad mellan konstitutionell politik och normal politik, där han med viss förkärlek talar om den konstitutionella politik som präglar revolutionära situationer. I konstitutionella termer kan vi bara välja mellan system och det öppna samhället. Det är ett val mellan frihet och slaveri, säger han, och i det valet är inga kompromisser möjliga. Senare, då den revolutionära yran lagt sig och ersatts av normal politik finns det hundratalts alternativ, säger Dahrendorf. Han ställer sig samtidigt skeptisk till ett totalt anammande av råliberalism. Det är hos Popper och inte hos Hayek han har sina sympatier (alla tre tidigare verksamma vid London School of Economics and Political Science). Statlig inblandning i den fria marknaden behöver inte vara fel, säger han. Monopol kan försvaras, men det måste alltid vara hos försvararna av monopolen som bevisbördan ligger, inte tvärtom.

I brevet tredje del diskuterar Dahrendorf övergångsprocesserna i Centraleuropa under rubriken "Politik, ekonomi och vägen till frihet". Han talar här om konsolideringsfasen efter övergången till demokrati, och i synnerhet om de olika tidsperspektiv som råder för de politiska, ekonomiska respektive sociala förändringarna. Medan konstitutionella förändringar går att åstadkomma relativt snabbt tar

det betydligt längre tid att genomföra de ekonomiska förändringar som krävs. De sociala konsekvenserna av en övergång till marknads ekonomi låter däremot inte vänta på sig. I denna essä berör Dahrendorf också frågan om "det civila samhället" och huruvida man kan skapa ett sådant "samhälle" – en medborgerlig sfär utanför statens kontroll.

Slutligen behandlar Dahrendorf internationell-politiska konsekvenser av förändringarna i Centraleuropa och i synnerhet Tysklandsfrågan. Här, liksom i resten av boken, märks ett djupt engagemang, kanske delvis förklarad av vad Dahrendorf inledningsvis säger att hans liv präglats av en känsla av plikt gentemot Tyskland, där han föddes, och en dragning till Storbritannien, där han valde att leva. Författaren diskuterar frågan om vad som ska räknas till Europa och i synnerhet Tysklands och Sovjetunionens roller. Enligt Dahrendorf är Sovjetunionen inte en del av Europa. De argument han anför för denna sin ståndpunkt är att Sovjetunionen, som gammal hegemon, inte hör hemma i Europa, att en militär supermakt inte bör vara en del av Europa och att den sovjetiska ekonomin gör landet till ett gigantiskt uland som därför inte bör räknas till Europa – en egendomlig argumentation, tycker jag. Frågan inställer sig då vilka konsekvenser det får att räkna bort en stat från Europa, men här är Dahrendorf ganska tyst. Om Tyskland har Dahrendorf desto mer att säga. Han känner sig här kliven mellan hopp och farhågor. Västtysklands framgångsrika demokratiska utveckling leder till hopp, medan det faktum att tyska intellektuella aldrig kommit tillrätta med nationsbegreppet ger anledning till oro. Sammantaget menar dock Dahrendorf att "den polske gentlemanen" kan känna sig lugn. Det enade Tyskland kommer inte i sin politik att te sig mycket annorlunda än det gamla Västtyskland, och skulle Tyskland, mot förmodan, fundera på militära lösningar på eventuella gränstvister, skulle det övriga Västeuropa mycket snabbt skrida till Polens försvar. Sammantaget ger Dahrendorfs bok många tankeväckande infallsvinklar på utvecklingen i Central- och Östeuropa och, något som jag speciellt uppskattar, betonar att de problem

som återstår att lösa inte är snävt "östeuropeiska" problem utan centrala frågor som borde beröra oss alla.

Den enda bok på svenska jag valt att ta med är Kristian Gerners *Centraleuropas återkomst*. Titeln verkar något vilseledande sedan man börjat läsa boken och finner att dess första hundra sidor inte handlar om hur Centraleuropa kom tillbaka utan i stället om vad Centraleuropa var och hur det försvann under Sovjetepoken. Boken bär också stark prägel av det forskningsprojekt vid Utrikespolitiska institutet "Sovjetunionen och dess grannar" där den ingår. Med andra ord är det i mångt och mycket en bild av Centraleuropa utifrån, och närmare bestämt från Moskvas horisont. Gerners djupa kunskaper om Sovjetunionen och gamla intresse för Centraleuropa kommer väl till sin rätt i boken. Det känns också djupt tillfredsställande att på ett så koncist sätt få de långa dragen i historien presenterade för sig. Möjligen kan framställningen emellanåt bli lite väl dynastispäckad på få rader, men en sänkning av lästempot, gör att man ändå har stor behållning av kapitlet om Centraleuropa i historien.

Det historiska perspektivet, både på Centraleuropa och på den ryska inställning till dess länder, är tankeväckande och intressant. Gerner låter också kulturen och den roll den spelar i Centraleuropa komma fram på ett fint sätt. Ibland tycker jag dock att hans "ryska perspektiv" leder till en syn på Centraleuropa där alltför mycket av utvecklingen förklaras av det tidigare beroendet av Moskva. Med andra ord, får ländernas särdrag inte i tillräcklig utsträckning komma fram utan större utrymme ägnas åt att diskutera kopplingen till Sovjetunionen/Ryssland. För min del blir det för mycket "blocktänkande" på bekostnad av de enskilda staterna och folken. Detta är något förvånande med tanke på författarens intresse för, kunskaper om och engagemang för Centraleuropas folk. Sammantaget har emellertid Gerner åstadkommit en mycket läsvärd bok som i det lilla formatet förmår presentera en lång och komplicerad utveckling. De anmärkningar jag riktat mot hans perspektiv är i viss mån en reaktion på en titel som jag inte tycker riktigt korresponderar med bokens innehåll.

Charles Gatis *The Bloc that Failed – Soviet–East European Relations in Transition* behandlar, liksom Karen Dawishas bok, förhållandet mellan Sovjetunionen och de öst- och centraleuropeiska staterna. Gati har tidigare publicerat flera verk om Ungern och om Östeuropa i allmänhet. Det märks tydligt att författaren redan hade börjat skriva denna bok då de stora omvälvningarna satt in under 1989. Bokens första 160 sidor behandlar därför olika aspekter av politiken inom "östblocket" fram till 1988, medan dess sista 40 sidor ägnas åt de dramatiska förändringarna sedan dess.

Bokens första del, där utvecklingen av Sovjetunionens relationer till satellitstaterna beskrivs från Stälín till Tjernenko, är kortfattad och instruktiv. Som bakgrund, om man saknar sådan, kan framställningen rekommenderas. Mera inaktuell känns bokens andra del som behandlar Gorbatsjovs politik gentemot Östeuropa från hans maktinträde till 1988. I synnerhet de två kapitlen om CMEA (Comecon) och Warszawa-pakten känns hopplöst föråldrade, även om resonemangen kring vem som utnyttjade vem, i ekonomiskt hänseende, är principiellt intressant. Bokens sista del består av två kapitel, där det första kortfattat redogör för utvecklingen i Östeuropas relationer till Moskva 1988–89 och det andra spekulerar kring framtiden. Kapitlet där utvecklingen beskrivs är riktigt hyggligt, medan det sista mera spekulerande kapitlet förlorat mycket av sin aktualitet. Sammantaget är *The Bloc that Failed* inte den mest högprioriterade boken om Öst- och Centraleuropa, vilket väl kan vara en tröst för den som annars håller på att dränkas i den östeuropeiska bokfloden.

Betydligt mera läsvärd är då Karen Dawishas *Eastern Europe, Gorbachev, and Reform – The Great Challenge* (andra upplagan!) även om också denna bok i vissa stycken känns lite gammal. I bokens första del beskrivs relationerna mellan Sovjetunionen och Öst- och Centraleuropa fram till Gorbatsjovs maktinträde. I tre kapitel tecknar Dawisha hur Rysslands/Sovjetunionens intressen i regionen utvecklats, hur Öst- och Centraleuropas intressen tagit form och avslutningsvis skild-

